õiguse autor, sünd. 2. VII 1722 end. Rootsi ohvitseri Carl Otto v. T.-i (hiljemini, aa. 1738—41, kroonumõisa rentnik Pärnumaal) pojana, teenis Vene sõjaväes, lahkus sealt 1740-date aa. keskel leitnandina, oli selle järel Pärnu kreisis sillakohtunikuks ja hiljemini kreisipealikuks. Asehaldamiskorra ajal toimis T. Eestimaa ülemmaakohtu assessorina ja 1786. a. peale Eestimaa aadli matriklikomisjoni liikmena ning suri aug. (?) 1810. Kui 1795. a. Eesti maapäeval vastu võeti mõned tagasihoidlikud otsused talurahva seisundi parandamiseks (vt. Katariina II), ei pidanud T. neid küllaldasteks, vaid andis (millal, ei ole täpsalt teada, arvat. 1796. ja 1802. a. vahel) temale kuuluvate Ääsmäe (Keila klk.) ja Pajaka (Nissi klk.) mõisa talupoegadele eraõiguse, mis omandas laialise tutvuse »Tolli õiguse« nime all. See eraõigus sarnaneb üldiselt Vigala (vt. B. J. Uexküll) omaga, kuid läheb mitmes suhtes nii sellest kui ka 1795. a. maapäeva otsustest palju kaugemale. Ta asendab pärisorjuse sunnimaisusega ja keelab talupoegade müümise, pantimise, kinkimise ja võõraste härraste juurde vastu talupoja tahtmist teenistusse andmise. Sunnimaised talupojad ei võinud aga ilma mõisniku loata mujale elama asuda ja pidid tegema mõisale teo- ja abipäevi seaduses täpsalt fikseeritud suuruses. Nad vabastati maksudest mõisniku heaks rahas, viljas, puudes ja heintes, kuid pidid endist viisi ja senisel määral viima mõisnikule vakumaksudena lambaid, hanesid, kanu, mune, kotte, lõngu j. m. Oma vallasvara kohta said talupojad täieliku omandusõiguse. Peremeestele kindlustati nende talud pärandatavaks kasutamiseks. Ainult juhul, kui talupojal polnud poegi, väimehi või lähedaid meessugulasi, kellele ta oleks võinud oma talu pärandada, oli mõisnik õigustatud talu selle pidaja surma korral andma mõnele teisele. Minnes kaugemale teistest eraõigustest, keelas T.-i õigus liita talumaad mõisa külge. Mõisnik võis talupoega karistada mitte rohkem kui 5 piitsa- või peenikese kepi hoobiga. Suuremat karistust vajavate süüasjade arutamiseks asutati 5 taluperemehest koostuv kohus, mille valimisest võisid osa võtta kõik talupojad. See kohus käis koos mõisniku kutsel, kes ka kohtu otsused kinnitas, olles seejuures õigustatud määratud karistust pehmendama, mitte aga suurendama. Kohtu otsusele karistusasjus võidi edasi kaevata maakohtusse. Ka anti talupojale õigus oma härra peale kaevata, kui see rikub lubatud vabadusi. Mõisate üleminekul uue omaniku kätte pidi antud eraõigus jääma püsima ega tohtinud seda ilma talupoegade nõusolekuta muuta. T.-i õigus ei sisalda määrusi ei kogukondliku korralduse ega koolide kohta ja on üldse õige lühike. Ta püsis maksvusel veel 1805. a., mõnede andmete järgi otsustades võibolla isegi kuni Eestimaa talupoegade vabastamiseni a. 1816. Säilinud on sellest üks käsikirjaline eksemplar saksa keeles, kas algupärand või koopia, ei ole senini kindlaks tehtud.

Est. Matrikelkomm. Geschl. Reg. nr. 138 (käsikiri, E. V. Keskarhiivis); Verh. GEG XVIII, lk. 331—41; SB GEG 1895, lk. 46; A. v. Gernet, Geschichte u. System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland (1901), lk. 102—03; B. M., 27 (1880), lk. 149; J. Kärner, Talurahva vabastamine Eestimaal (1916). *P. T.*

TOLL, Robert v., ajaloo-uurija, sünd. 23. I 1802 Linnamäe mõisas Võru lähedal Liivimaa maakohtu-assessori Adolph v. T.-i pojana, algas oma teenistuskäiku a. 1816 junkruna vene Novorossiiski dragunirügemendis ja tõusis a. 1818 lipnikuks, 1821 leitnandiks ja 1827 kapteniks. Vene-Türgi sõjas aa. 1828—29 paistis ta silma eriti Turka ja Rahova vallutamisel ja sai a. 1831 sõjas poola insurgentide vastu raskesti haavata. Tervise parandamiseks puhkusele lubatud, elas ta esiti 3 a. Tallinnas, andudes ajaloo uurimisele, ja siis pikemat aega Roomas, kus ta ajalooline huvi antiiksusega kokku puutudes oluliselt süvenes. Sealt tagasi tulnud, sai ta a. 1841 liisu läbi Kukruse fideikommiss-mõisa omanikuks Virumaal, lahkus selle järel a. 1852 polkovnikuna sõjaväe-teenistusest ja pühendus nüüd täitsa Baltimaade ajaloo uurimisele ja selle ainelisele toetamisele. Ta suri 7. XII 1876 Kukruse mõisas. — Jõuka mõisnikuna ja Kukruse arhiivi omanikuna (see arhiiv, K. G. v. Toll'i poolt paljude väärtuslikkude dokumentidega täiendatud, kuulus tähtsaimate arhiivide hulka maal ja on säilinud Eestimaa Kirjanduse Seltsi kogudes Tallinnas) oli T. sääraseks tegevuseks eriti kohane. Tema töö tulemuseks oli »Est- u. Livländische Brieflade« I kd. (Tallinna, 1856, käsitleb taani ja ordu aega; selle juurde register, Tall., 1857), välja antud koos F. G. v. Bunge'ga (vt.). Avaldatud agraar-ajaloolise ja genealoogilise ürikmaterjali tõttu on see teos, kuigi mitmeti, nimelt teksti edasiandmise suhtes, vananenud, veel tänapäev möödapääsmatuks abivahendiks igale eesti ajaloolasele. Teose II osa, mis käsitleb Rootsi ja Poola aega aa. 1561—1700 (Tall., 1861—64), ilmunud Ed. Pabst'i (vt.) kaastegevusel, esitab samuti palju väärtuslikku materjali, kuigi I osa tuleb kõrgemalt hinnata. Mõlemas köites on avaldatud kokku üle 2000 mõisaüriku. T.-i eriuurimuste alaks oli sfragistika ja numismaatika, mis uurimuste viljana juba peale tema surma J. Sachsendahl'i toimetusel »Brieflade« IV osana ilmus teos »Siegel u. Münzen der